

JERZY SOJKA¹

Luterańska hermeneutyka dzisiaj. Odczytanie hermeneutycznego dziedzictwa luterańskiej Reformacji w refleksji Światowej Federacji Luterańskiej

Słowa kluczowe: hermeneutyka, Marcin Luter, luteranizm, *sola scriptura*, Światowa Federacja Luterańska

Key words: hermeneutics, Martin Luther, Lutheranism, *Sola Scriptura*, Lutheran World Federation

Streszczenie

Artykuł „Luterańska hermeneutyka dzisiaj. Odczytanie hermeneutycznego dziedzictwa luterańskiej Reformacji w refleksji Światowej Federacji Luterańskiej” prezentuje które elementy reformacyjnej hermeneutyki ukształtowanej przez Marcina Lutra są we współczesnej debacie w łonie luteranizmu podnoszone jako istotne dla współczesnej hermeneutyki luteranizmu. W przedstawionej analizie odwołano się do materiałów studyjnego programu Światowej Federacji Luterańskiej poświęconego hermeneutyce na przykładzie interpretacji Ewangelii Jana, Księgi Psalmów, Ewangelii Mateusza oraz listów Pawła, jaki realizowano w latach 2011-2015, materiałów przygotowanych z okazji jubileuszu 500 lat Reformacji w 2017 roku oraz dokumentu studyjnego „Na początku było Słowo (J 1,1). Biblia w życiu luterańskiej wspólnoty” z 2016 roku.

Abstract

The article “Lutheran hermeneutics today. Reading the hermeneutic heritage of the Reformation in the reflection of the Lutheran World Federation” presents those elements of the Reformation’s hermeneutics shaped by Martin Luther which are raised in contemporary debate within Lutheranism

¹ Dr Jerzy Sojka jest adiunktem w Katedrze Teologii Systematycznej Wydziału Teologicznego Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie.

as significant for present-day Lutheran hermeneutics. The analysis presented here refers to the LWF's study programme dedicated to hermeneutics based on the example of the interpretation of the Gospel of John, the Book of Psalms, the Gospel of Matthew and Paul's Letters, which was realised between 2011-2015. It also refers to the materials prepared for the jubilee of 500 years of the Reformation in 2017 and the study document "In the beginning was the Word" (Jn 1:1): The Bible in the Life of the Lutheran Communion" from 2016.

U progu roku jubileuszowego 500 lat Reformacji zagadnienie hermeneutyki było intensywnie opracowywane w ramach największej organizacji zrzeszającej Kościoły luterańskie jaką jest Światowa Federacja Luterkańska – Wspólnota Kościołów (dalej: ŚFL). Było ono przedmiotem jednego z większych programów studyjnych prowadzonych przez ŚFL w przygotowaniu do roku 2017. W jego ramach odbyły się cztery konferencje dotyczące luterkańskiej interpretacji poszczególnych ksiąg biblijnych silnie obecnych w luterkańskim wykładzie Pisma Świętego od czasów Reformacji: Ewangelii Jana, Księgi Psalmów, Ewangelii Mateusza oraz listów apostoła Pawła (zob. Sojka 2017, 16-18). Plonem tych prac, w których wzięło udział kilkudziesięciu badaczy – luteran oraz przedstawiciele partnerów ekumenicznych, były tomy materiałów pokonferencyjnych (zob.: Mtata 2012; Mtata 2014, Becker 2016; Mtata 2015) oraz dokument studyjny zatytułowany „Na początku było Słowo (J 1,1). Biblia w życiu luterkańskiej wspólnoty” (*Na początku było Słowo* 2017). Ten ostatni opublikowano roku 2016 roku. Został on przekazany Kościołom członkowskim z przedmową sekretarza generalnego ŚFL Martina Junge, w której czytamy:

Podczas posiedzenia w Wittenberdze w czerwcu 2016 roku Rada ŚFL przyjęła oświadczenie hermeneutyczne i sformułowała dwie rekomendacje. Po pierwsze, zaleciła, by Kościoły członkowskie przeczytały ten dokument i zastosowały go, by upewnić się, że Kościoły krytycznie angażują się w swoje interpretacyjne obowiązki na różnych poziomach. Po drugie, Rada zachęciła Kościoły członkowskie i Biuro Wspólnoty, by kluczowe elementy tego dokumentu wprowadziły w obchody 500 lat

Reformacji. Obchody jubileuszu 500 lat Reformacji nie mogą przejść obojętnie obok swojego biblijnego dziedzictwa (*Na początku było Słowo* 2017, 70).

Fakt wpisania w obchody jubileuszu Reformacji dokumentu poświęconego luterańskiej hermeneutyce, a także przygotowanie u progu tego jubileuszu obszernego programu studyjnego poświęconego temu zagadnieniu w ŚFL pokazuje, że temat ten jest stale obecny w świadomości Kościołów luterańskich. Niniejszy artykuł ma zadanie przedstawić jakie pryncypia XVI-wiecznej hermeneutyki są dzisiaj istotne w luterańskiej dyskusji. Stąd w pierwszej części artykułu zostanie dokonany przegląd opracowań, które podsumowywały istotne pryncypia hermeneutyczne luterańskiej Reformacji w ramach programów studyjnych. By obraz był pełniejszy, w tej części uwzględnione zostanie także opracowanie dotyczące hermeneutyki, jakie ukazało się w opublikowanych w 2015 roku materiałach przygotowawczych ŚFL do obchodów jubileuszu 500 lat Reformacji, zatytułowanych *Liberated by God's Grace* (Grosshans [2015])². W części drugiej zaprezentowany zaś zostanie dokument studyjny „Na początku było Słowo» (J 1,1). Biblia w życiu luterańskiej wspólnoty”.

Debata w ramach Światowej Federacji Luterańskiej

Całościowe podsumowanie głównych pryncypiów luterańskiej hermeneutyki w ramach wspomnianego wyżej programu studyjnego, a także materiałów przygotowawczych do obchodów jubileuszu roku 2017, pojawiło się w trzech opracowaniach Hansa-Petera Grosshansa (Grosshans 2012; Grosshans 2014; Grosshans [2015]), a także w opracowaniu Anni Hentschel (Hentschel 2012). Zostaną one scharakteryzowane poniżej.

Hermeneutyka Marcina Lutra rozwijała się wraz z rozwojem jego teologii. Zagadnienie tego rozwoju podejmuje Hans-Peter Grosshans

² W tej części autor odwoła się do badań własnych wcześniej opublikowanych w: Sojka 2016, 123-128.

w swoich opracowaniach. W kontekście prowadzonych w ramach hermeneutycznego programu studyjnego ŚFL badań nad Księgą Psalmów sięga on po tzw. Pierwszy wykład o Psalmach, autorstwa Marcina Lutra, z lat 1513-1515. Stara się w swoim opracowaniu ukazać, jakie elementy obecne na tym wczesnym etapie rozwoju hermeneutyki Wittenberczyka stały się jej cechami charakterystycznymi, kształtując tym samym podstawy hermeneutyki luterańskiej. H.-P. Grosshans wskazuje w tym kontekście w swoim opracowaniu po pierwsze na to, że M. Luter co prawda stosował w tym okresie tradycyjną metodę wykładu poprzez cztery sensy Pisma (literalny, alegoryczny, tropologiczny i anagogiczny), jednak już wtedy podkreślał historyczne znaczenie tekstu biblijnego. Chodziło o znaczenie odnoszące się do oryginalnego, historycznego kontekstu. Przy czym H.-P. Grosshans zauważa, że owo historyczne rozumienie nie zawsze jest tożsame z preferowanym przez Reformatora później literalnym sensem tekstu. Odnosząc się do trzech pozostałych sensów, tj. alegorycznego, tropologicznego i anagogicznego, H.-P. Grosshans ukazuje, że dla M. Lutra istotnym było, by ukazać nie tyle historyczny kontekst, ale odniesienie do słuchacza Słowa/czytającego je tu i teraz, powiązanie ich rzeczywistości z Bożą rzeczywistością, co także stało się trwałym elementem hermeneutyki Reformatora. Drugi z charakterystycznych elementów to konsekwentnie chrystologiczna lektura Psalmów. Trzeci zaś to rozróżnienie na literę i Ducha. To rozróżnienie także, jak ukazuje przykład wykładu Ps 78, służy lekturze, która odnosi się do całości życia chrześcijańskiego, jego przeszłości, teraźniejszości i przyszłości, a nie tylko do historycznego kontekstu politycznej interpretacji tekstu biblijnego. Chodzi bowiem o dostrzeżenie w tekście nie okoliczności historycznych, ale dającego życie Ducha. Tym samym jakikolwiek wykład Słowa staje się tożsamy z jego zwiastowaniem. Ten nacisk na obecność Ducha w Słowie i odróżnienie go od martwej litery także stanie się trwałym elementem hermeneutyki luterańskiej (Grosshans 2014, 21-29).

W innym opracowaniu, mającym charakter wprowadzenia do programu hermeneutycznego ŚFL, H.-P. Grosshans dokonuje przeglądu

podstaw luterańskiej hermeneutyki, wprowadzającego z kolei do całości badań prowadzonych w ramach tego programu studyjnego. Jednym z punktów wyjścia jest w nim biblijna hermeneutyka Reformatora. H.-P. Grosshans ukazuje tu dwojakie znaczenie Biblii dla M. Lutra: jako *medium salutis* oraz jako epistemologicznej normy poznania Boga. Wskazuje także na trojakie rozróżnienie: 1. Biblia jako książka, 2. która użyta przez Kościół staje się Pismem Świętym, 3. w której zawarte jest Słowo Boże ujawniające się zbawczo w Zakonie i Ewangelii w odniesieniu do konkretnych osób. Przy czym Pismo Święte jako norma dla kościelnego zwiastowania i Słowo Boże nie może być oddzielone od literalnie pojmowanego tekstu biblijnego. Stąd podzielenie przez Reformatora postulatów *ad fontes* oraz wysiłki translatorskie, dokonywane pomimo tego, że podstawową postacią Słowa Bożego dla niego było Słowo zwiastowane. H.-P. Grosshans zwraca także uwagę na zróżnicowanie rangi pism w ramach kanonu, chrystologiczne kryterium ich oceny oraz to, że samopotwierdzający się autorytet biblijny stał się orężem w walce z autorytetem Kościoła. Zasadniczym kryterium samopotwierczenia Pisma jest jego cała treść głosząca Chrystusa, nie zaś pojedyncze argumenty natury skryptyrystycznej poświadczające natchnienie Pisma (por. 2 Tm 3,16). Z tego wynika Lutrowy sprzeciw wobec zewnętrznych względem Pisma autorytetów takich jak urząd nauczycielski Kościoła czy subiektywne, wewnętrzne doświadczenie, w przypadku lewego skrzydła Reformacji (Grosshans 2012, 25-30).

Wątek samopotwierczenia Pisma pojawia się także w opracowaniu H.-P. Grosshansa zawartym w publikacji *Liberated by God's Grace*, gdzie stał się odpowiedzią na zarzut, dlaczego M. Luter wykorzystał Pismo Święte – pojmowane jako część tradycji Kościoła – przeciw owej tradycji. Z odrzuceniem zewnętrznych autorytetów współgra ukazanie w tekście w tomie *Liberated by God's Grace* Lutrowej zasady, że Pismo interpretuje się samo – *Scriptura sacra sui ipsius interpres* – jako argumentu przeciwko zarzutowi, że część miejsc Pisma Świętego jest niejasna i domaga się interpretacji przez zewnętrzny autorytet (Grosshans [2015], 45-47).

H.-P. Grosshans we wspomnianym wyżej artykule, będącym wstępem do programu studyjnego ŚFL na temat luteriańskiej hermeneutyki, przypomina także wypracowany w polemice z Erazmem z Rotterdamu podział na zewnętrzną i wewnętrzną jasność Pisma. Ta pierwsza odnosi się do gramatyczno-leksykalnej zrozumiałości tekstu, gdzie pomocne są wszelkiego rodzaju narzędzia filologiczno-językowe (np. znajomość języków oryginalnych). Jasność zaś zewnętrzna jest dziełem Ducha Świętego, który przekonuje serce do przyjęcia i zaufania w treść wyłaniającą się z jasności zewnętrznej tekstu (Grosshans 2012, 30). W przywoływanym już tekście H.-P. Grosshansa w *Liberated by God's Grace* ten podział stanowi odpowiedź na zarzut, iż Pismo jest zdaniem M. Lutra czytelne, a jednak nie przekonuje wszystkich (Grosshans [2015], 47-48).

Idąc dalej tropem rozważań H.-P. Grosshansa otwierających program studyjny poświęcony luteriańskiej hermeneutyce należy stwierdzić, że przywołuje on również Lutrowy podział Słowa Bożego na Zakon i Ewangelię, podkreślając, że nie są to dwie zewnętrzne wielkości, ale dwa sposoby skonfrontowania człowieka z Bogiem. Przy czym obraz w przypadku Zakonu jest jeszcze dodatkowo bardziej subtelny ze względu na podział na *usus politicus* nakierowany na porządkowanie życia i *usus theologicus* skierowany na przekonanie o grzechu. H.-P. Grosshans zwraca także uwagę na obecną u M. Lutra podstawę obowiązywalności Dekalogu, którą jest zapisanie go w sercu. Jest to prawo uniwersalne, które definiuje ludzkie sumienie (Rz 2,14n). Zaś wykorzystanie jego porządkujących właściwości, które ma tak jak cały Zakon w jego *usus politicus*, jest przedmiotem władz i instytucji powołanych przez Boga. Druga z funkcji Zakonu – *usus theologicus legis* – przygotowuje człowieka, uświadamiając mu jego niezdolność do właściwej relacji z Bogiem na podstawie własnych wysiłków. Odpowiedzią na to jest Ewangelia jako obietnica. Przy czym H.-P. Grosshans zwraca uwagę, że Ewangelia nie stoi w opozycji do Zakonu, ale niesie w sobie zapowiedź zmiany tych, którzy ponieśli porażkę w obliczu Zakonu. Zaś treścią obu słów Boga jest Jego sprawiedliwość, pokój

i wolność. Różnica polega na tym, że Zakon ich wymaga, zaś Ewangelia już je realizuje (Grosshans 2012, 30-35).

Do zasad Lutrowej hermeneutyki wskazanych w tekstach H.-P. Grosshansa odwołuje się w swoim opracowaniu, zawartym w wynikach programu studyjnego poświęconego hermeneutyce, odnoszących się do Ewangelii Jana, także Anni Hentschel. Skupia się na trzech z nich: 1. akcencie na literalny sens Pisma, a więc oddania Pisma w ręce czytelnika niespętanego wcześniejszymi interpretacjami, 2. wystarczalności Pisma dla budzenia wiary dzięki Duchowi Świętemu; 3. fakcie, że samo siebie interpretuje, co zapewnia mu nadrzędność względem wszelkich interpretacji i doktryn. Wszystkie te trzy zasady ukazuje szerzej na tle współczesnych badań hermeneutycznych, wskazując na ich relewancję w tym kontekście (Hentschel 2012, 49).

Pierwszy z aspektów – skupienie na literalnym sensie (dla którego znaczenie mają historyczne i gramatyczne aspekty tekstu, a który skierowany jest przeciw alegorycznej interpretacji) – ma umieścić Czytelnika we właściwej relacji z Chrystusem. Celem egzystencjalnym takiej interpretacji jest pocieszenie sumienia, a więc odniesienie się do podstawowego tematu Lutrowej teologii, tj. grzesznego człowieka i usprawiedliwiającego Boga. To odniesienie realizuje się dzięki budzącemu wiarę *Verbum efficax* w wydarzeniu lektury Słowa, które będąc Słowem Zakonu zabija, a będąc Słowem Ewangelii ożywia. A. Hentschel kładzie w tym kontekście nacisk na dynamizm Lutrowej interpretacji, która odnosi się do konkretnego Czytelnika, a nie jakiejś obiektywnej zawartości tekstu. Łączy to z teorią hermeneutyczną H. G. Gadamera, który ukazywał lekturę tekstu jako wydarzenie, w którym tekst interpretuje Czytelnika, a Czytelnik tekst (Hentschel 2012, 49-54). Jak ta gra interpretacyjna między Czytelnikiem a tekstem ma się do Lutrowej *Scriptura sacra sui ipsius interpres*?

A. Hentschel odpowiada, że interpretacja tekstu biblijnego nigdy nie dąży do jednego znaczenia tekstu, które ma go oddawać. Wynika to z chrystologicznego, a nie historycznego akcentu tej interpretacji. Sens

literalny ma znaczenie, gdyż sam Bóg suwerennie związał z nim swoje Słowo. Należy też w kontekście tak rozumianej interpretacji pamiętać o wadze jaką M. Luter przywiązywał do roli prawidłowego rozróżniania Zakonu i Ewangelii, bowiem to właśnie w nich opisany jest kluczowy temat teologii, a więc relacja człowieka do Boga. To czy dany tekst biblijny jest czytany jako Zakon, czy jako Ewangelia, zależy od sytuacji Czytelnika. *Sola scriptura* nie jest bowiem programowym hasłem wymagającym eksplikacji prawdy teologicznej z tekstu biblijnego środkami gramatycznymi i filozoficznymi. A. Hentschel przywołuje w tym kontekście także podział na zewnętrzną i wewnętrzną jasność Pisma, podkreślając, że ta druga to inicjowany przez Ducha Świętego proces odnoszenia treści Pisma do życia Czytelnika. Dopiero w wyniku tego procesu tekst biblijny może być traktowany jako *medium salutis* (Hentschel 2012, 54-57).

Jak zwraca dalej uwagę A. Hentschel, M. Luter był też świadom różnorodności tekstu biblijnego, a co za tym idzie braku stałej interpretacji. Twierdził, że Pismo jest jasne w kluczowym aspekcie, a więc w opisie treści wiary w Jezusa Chrystusa i to z tej perspektywy całość Pisma powinna być interpretowana. To właśnie zasada chrystologiczna stała się podstawą wewnętrznej krytyki kanonu biblijnego. Zaś prawda tekstu biblijnego odkrywana jest w konfrontacji człowieka, pozostającego przedmiotem działania Boga w Duchu Świętym, z tym tekstem, a nie poprzez odczytanie jego liter. Słowo Boże jest bowiem tam, gdzie Chrystus jest zwiastowany. Prawda Słowa Bożego to sprawa jego wewnętrznej jasności, a nie różnego rodzaju narzędzi udostępniających jego zewnętrzną jasność. Nacisk na wewnętrzną jasność z jednej strony zapewnia Pismu suwerenność, bo człowiek nie jest w stanie objąć w posiadanie Ducha Świętego, z drugiej zaś przestrzega przed omylnością interpretacji. Prawda tekstu biblijnego wydarza się bowiem w procesie czytania i rozpoznania zbawczego dzieła Jezusa Chrystusa (Hentschel 2012, 58-68).

Dokument studyjny ŚFL

Z dorobku studyjnego programu ŚFL dotyczącego hermeneutyki,

w ramach którego powstały m. in. omówione wyżej opracowania, korzystała grupa robocza, która przygotowała dokument studyjny ŚFL „Na początku było Słowo (J 1,1). Biblia w życiu luterańskiej wspólnoty”³. Motywacją do jego przygotowania, jak wskazano w jego części pierwszej, było nie tylko przypomnienie luterańskich pryncypiów hermeneutycznych w kontekście jubileuszu 500 lat Reformacji, ale także różnorodne doświadczenia zmagania się z treścią Pisma Świętego, jakie można znaleźć w historii luteranizmu. Jako przykłady takich zmagień podano istotne debaty w ramach ŚFL, których zasadniczym jądrem było pytanie o właściwe interpretowanie Pisma. Wśród nich znalazły się dyskusje, które doprowadziły do jednoznacznego odrzucenia praktykowania apartheidu w Kościołach luterańskich (zob.: Sojka 2012, 309-341), czy dały podstawy do wprowadzenia w nich ordynacji kobiet (zob.: Hintz, Sojka 2014, 177-203, 222-228). Po omówionej powyżej, wprowadzającej części dokumentu (*Na początku było Słowo* 2017, 71-80), następują kolejne cztery. Zawarto w nich, oprócz zamykających rekomendacji, próbę odpowiedzi na pytanie jak wyglądała interpretacja Pisma Świętego na gruncie wittenberskiej Reformacji, jakie wyzwania stoją przed tym procesem dzisiaj, oraz jak czytanie i rozumienie Biblii jest dziś możliwe.

W części drugiej, zajmując się reformacyjnymi korzeniami interpretacji Pisma Świętego, autorzy dokumentu sięgają do myśli hermeneutycznej Marcina Lutra. Wskazują, że odwoływał się on do trzech zasadniczych stwierdzeń. Po pierwsze, Biblia sama objawia swoje prawdziwe znaczenie. Po drugie, jest wiarygodna, gdyż autoryzuje ją fakt, że na jej kartach objawiają się Boża wola i Jego dzieła. Po trzecie zaś, to co znajdujemy objawione w Biblii jest wystarczające do zbawienia. Odrzucając praktykę średniowieczną doszukiwania się w Piśmie czterech sensów (literalnego, alegorycznego, moralnego i anagogicznego) Marcin Luter opowiedział się za dosłownym wykładem Pisma. Autorzy

³ Dokument ten doczekał się już na gruncie polskim krytycznego omówienia z perspektywy katolickiej na łamach „Studia Oecumenica”. Zob.: Klukowski 2015.

przypominają przy tym, że dosłowne nie jest w tym przypadku tożsame z literalnym. Reformatorowi chodziło bowiem o wykład, który będzie nakierowany na prowadzenie ludzi do Chrystusa i budzenie wiary w niego. Jest to więc konsekwentnie chrystocentryczny wykład nakierowany na poszukiwanie tego, co zwiastuje (dosł. „uprawia”) Chrystusa. Takie konsekwentnie chrystologiczne rozumienie M. Luter stosował nie tylko w odniesieniu, co oczywiste, do Nowego Testamentu, ale także w Starym Testamencie widział świadectwo działania Trójjedynego Boga, nakierowane na Jego objawienie w Chrystusie. Te zasady interpretacyjne stały się dla Reformatora podstawą nawet do tego, by zmienić utartą kolejność pism Nowego Testamentu przesuując na koniec „słomiany list” Jakuba i List do Hebrajczyków. M. Luter podejmował się więc krytyki Pisma w imię jego przesłania o Chrystusie (*Na początku było Słowo* 2017, 81-82).

Autorzy dokumentu przypominają także kilka innych reguł wykładu charakterystycznych dla luterskiej hermeneutyki. Rozpoczynają od wskazania, że pojedyncze fragmenty Pisma nie zawierają całości jego przesłania. Jednocześnie mimo tego, że dochodzi ono do głosu w różnym stopniu w różnych tekstach, to niezależnie od tego co jest w nich wyakcentowane, nie odrzucają one kluczowej treści teologicznej, to jest przesłania, że człowiek jest zbawiony jedynie z łaski przez wiarę. Z kryterium „co zwiastuje Chrystusa” i tej zasady wynika więc klarowanie, że w luterskiej hermeneutyce najważniejsze są kryteria treściowe. Pismo w reformacyjnym wykładzie było interpretowane, by ukazać zbawcze dzieło Boga względem człowieka. Temu służyła także kolejna z zasad Lutrowej hermeneutyki, a mianowicie rozróżnianie w Piśmie Zakonu – Bożego roszczenia, i Ewangelii – Bożej obietnicy. Nie są one tożsame odpowiednio ze Starym i Nowym Testamentem. Rozróżnienie Zakonu i Ewangelii to proces dynamiczny, dokonujący się w kontakcie czytelnika z Pismem. Co więcej, jeden i ten sam tekst może być przezeń odczytany raz jako Zakon, a raz jako Ewangelia. Dla luterskiego wykładu istotne było klarowne rozróżnienie tych dwóch kategorii: czego Bóg

oczekuje od człowieka, a czego człowiek nie jest w stanie spełnić, oraz co w tej sytuacji Bóg ofiarowuje w swoje obietnicy darmo, z łaski. Ostatnia z przywołanych zasad to także klasyczne Lutrowe rozróżnienie na dwa regimenty: świecki, odnoszący się do tego co zewnętrzne (np. władza w kraju) i duchowy, dotyczący tego co wewnętrzne. Według M. Lutra Biblia nie dostarcza szczegółowych wskazówek jak żyć w świeckim regimente, to raczej sprawa ludzkiego rozumu, który ma odpowiedzieć jak wypełnić zadania stawiane przed tym regimentem przez Boga, a więc utrzymanie pokoju i szerzenie sprawiedliwości. Jej zasadnicze przesłanie skierowane jest do regimentu duchowego, a więc tego, w którym dokonuje się zbawienie człowieka, które jest kluczowym przesłaniem Pisma Świętego (*Na początku było Słowo* 2017, 82-83).

Te reformacyjne inspiracje hermeneutyczne uzupełniają jeszcze dwa elementy. Po pierwsze, wskazanie, że wittenberska Reformacja nie odrzuciła tradycji Kościoła, poddała ją jednak konsekwentnie pod krytyczny osąd Pisma Świętego. Praktycznym skutkiem tego było to, że wittenberscy Reformatorzy dążyli do usunięcia z Kościoła nie tego, co bezpośrednio nie wynika z Pisma, ale tego, co uważali za sprzeczny z Pismem ludzki dodatek. Takiemu krytycznemu osądowi podlegają też istotne dla tradycji luterańskiej jej wyznania wiary – księgi wyznaniowe zebrane w „Księdze zgody”. Jednocześnie są one pomocą przy lekturze Pisma. Drugim z uzupełniających XVI-wieczny obraz elementów jest wskazanie na napięcie między objawieniem a jego interpretacją, połączone z podkreśleniem, że nie tylko to pierwsze, ale także ta druga jest koniec końców darem Bożym. Człowiek nie jest w stanie sam zrozumieć Pisma Świętego, jeśli, tak jak zbawienia, nie otrzyma tego jedynie z łaski przez wiarę. W tym kontekście przypomniano zarówno Lutrową triadę modlitwy, medytacji i weryfikującego ich wyniki pokuszenia, które miały stanowić narzędzia teologa, który był rozumiany przede wszystkim jako interpretator Pisma, a także wskazano na edukacyjne wątki myśli reformacyjnej, w których dążono do tego, by wyposażać ludzi nie tylko w tekst Biblii w zrozumiałym dla nich języku, ale także

w adekwatne do jego wykładu narzędzia hermeneutyczne pozwalające wysłyszeć kluczowe tony w jej wielogłosowym przesłaniu. Na koniec tej analizy XVI-wiecznych źródeł luteriańskiej hermeneutyki przypomniano w dokumencie, że w świetle podejścia do Pisma Świętego Reformacji wittenberskiej należy odrzucić tezy o jego werbalnej inspiracji, to jest przekonanie, że każde biblijne słowo jest bezpośrednio podyktowane przez Boga (*Na początku było Słowo* 2017, 83-85).

Trzecia część dokumentu skupia się na współczesnych wyzwaniach interpretacyjnych przed jakimi staje luteriańska hermeneutyka. Pierwszym z nich jest powiązanie z kontekstem własnych doświadczeń tych, którzy podejmują się trudu interpretacji wyników badań teologicznych, czy tradycji konfesyjnych. To wszystko prowadzi do różnorodności odczytań poszczególnych tekstów Pisma Świętego. Z tym wyzwaniem związany jest problem następnym, a mianowicie oddanie treści Pisma Świętego w lokalnym języku. W tym kontekście istotne jest takie przetłumaczenie tego co mówi np. hebrajski prorok, by było to zrozumiałe, a jednocześnie nie zatraciło swojego sensu. Stąd tłumaczenie Pisma jest nieustającym procesem, w którym cały czas zadajemy pytanie o granice przekładu kultury w której powstały teksty biblijne na kulturę naszej współczesności. Pomocą w tym całościowym procesie tłumaczenia, ale także w mierzeniu się z poszczególnymi fragmentami Pisma, jest współcześnie szeroki wybór metod egzegetycznych. Pozwalają one w swym tzw. historyczno-krytycznym wydaniu dostrzec różnorodność Pisma, a także kulturowe uwarunkowania jego powstania. To jednak sprzyja poczuciu dystansu między interpretatorem a tekstem. Odpowiedzią na ten dystans jest między innymi dynamiczna koncepcja pojmowania Słowa Bożego, jako tego, które w dynamiczny sposób dociera do ludzi poszczególnych epok, przemawiając do nich w sposób dla nich zrozumiały. Kolejnym wyzwaniem dla interpretatorów jest pytanie o to, jak rozumiemy relację Biblii i Słowa Bożego. Z jednej strony pojawiają się wspomniane już koncepcje werbalnej inspiracji tekstu, z drugiej wskazanie, że Biblia stanowi zbiór świadectw wiary nakierowanych na jej

kształtowanie i wzmacnianie. Istotnym w tym kontekście jest także kolejne wyzwanie, które uwypukla konieczność uwzględnienia kościelnego kontekstu interpretacji. Kościół, a więc wspólnota, która interpretuje i nieustannie się owej interpretacji uczy, staje się swoistą „przestrzenią rezonansową” dla tekstów biblijnych. Różnorodność kontekstów interpretatorów, ich podejść, metod i doświadczeń prowadzi do kolejnego wyzwania, a mianowicie rozróżniania między tym co w danej interpretacji partykularne, a tym co uniwersalne. Wagi temu problemowi dodaje rozwój różnorodnych hermeneutyk, które wychodzą od różnorodnych ludzkich doświadczeń, takich jak przynależność do określonej rasy, płci bądź klasy społecznej. Rozważania na temat wyzwań interpretacyjnych kończy podsumowująca refleksja wskazująca, że odczytywanie i wykład Pisma jest stałym procesem, który da się zobrazować jako swoistą hermeneutyczną spiralę. Na nią składają się trzy etapy: 1. wracanie do Pisma by z niego czerpać; 2. konfrontacja uzyskanych wyników z własnym doświadczeniem interpretatora; 3. ponowne sięgnięcie do Pisma z uwzględnieniem wyników etapu pierwszego i drugiego. Jest to sytuacja dynamiczna zarówno po stronie czytelników, jak i po stronie samego Pisma, które dostarcza różnorodnych inspiracji wobec zmieniającego się kontekstu jego lektury (*Na początku było Słowo* 2017, 87-92).

Czwarta z części dokumentu stara się powiązać reformacyjne pryncypia z wyzwaniami i wskazać, jak możliwe jest czytanie i interpretowanie Biblii w XXI wieku. Podjęto się tego zadania z założeniem, że Biblia stanowi wspólny grunt wyrażania chrześcijańskiej wiary, nadziei i miłości dla wszystkich Kościołów luterańskich. Ponadto jest ona także punktem wyjścia dla wspólnych poszukiwań pogłębionych interpretacji jej tekstów, a także podstawowym odniesieniem w dialogu na temat luterańskiej tożsamości, szczególnie w odniesieniu do pytań dotyczących wiary i etyki. Dla autorów dokumentu Biblia stanowi także specyficzny wyróżnik Kościołów luterańskich w ich zaangażowaniu *stricte* religijnym, ale także w ich świadectwie w sferze polityki i kultury. Dlatego właśnie autorzy wskazują na kilka aspektów istotnych

dla współczesnego luterńskiego wysiłku odczytania Pisma Świętego. Podkreślają, że doświadczenie lektury i konfrontacji z Pismem nie tylko przekracza granice między chrześcijanami w sensie przestrzennym, ale także czasowym. Dlatego partnerem w debacie nad odczytaniem Pisma są nie tylko chrześcijanie z całego świata, ale także z wszystkich czasów, stąd w dyskusji interpretacyjnej swoje znaczenie ma tradycja chrześcijańska. Jednocześnie konfrontacja z Pismem jest niejednokrotnie impulsem do zmiany w życiu i praktyce Kościoła, czego dobitnym przykładem była Reformacja (*Na początku było Słowo* 2017, 93-94).

Autorzy dokumentu doceniają także w części czwartej różnorodność wyników czytania Pisma, zarówno w kontekście wysiłków translatorskich, jak i wszelkich innych celów i okazji, które skłaniają do sięgnięcia po Pismo. Bogactwo jego samego, zawartych w nim gatunków, znaczeń, czy złożoność historii jego powstania skłaniają do uznania różnorodności lektury nie za przeszkodę, a za wzajemną inspirację. Stąd także praktyczne wezwanie do wspólnego studiowania Pisma ponad granicami, co daje możliwość wzajemnego uczenia się od siebie przez partnerów takiego spotkania i czerpania z wnoszonych do lektury doświadczeń pozyskanych w odmiennym niż własny kontekście. Różnorodność Pisma powoduje konieczność globalnego dialogu na temat jego interpretacji. Jest on szansą, ale niesie także w sobie zagrożenia przypadkowości i arbitralności. Stąd nacisk na znaczenie korzystania z wiarygodnych narzędzi i metod interpretacyjnych. Podkreślono również, że lektura i interpretacja Pisma, jak uczy 500 lat luterńskiej tradycji, może się powieść tylko jako wspólne działanie, które nakierowane jest na przesłanie Chrystusowej Ewangelii skierowanej ku człowiekowi. Dlatego właśnie ciągły wysiłek na rzecz czytania i rozumienia Biblii musi być widziany jako swoista „marka”, wyznacznik tożsamości Kościołów luterńskich. Daje ona bowiem ciągle aktualne inspiracje dla życia człowieka, pomaga odpowiadać na pytanie kim jest on w odniesieniu do Boga i do bliźnich. Jest także darem dla Kościoła i jego księgą, która stanowi dlań nieustanna inspirację, a czerpanie z niej jest zadaniem, którego realizacja powinna

wybiegać daleko w przyszłość, poza debaty jubileuszowego roku 2017.

Całość dokumentu kończy pięć zobowiązań zawartych w części piątej. Brzmiały one następująco:

Potwierdzamy na nowo centralne luterańskie przekonanie, że sercem Biblii jest jej przesłanie o zbawieniu. (...) Zobowiązujemy się uczyć od siebie nawzajem na temat sposobów, w jakich Biblię można najlepiej usłyszeć w naszych różnorodnych kontekstach. Zobowiązujemy się do ciągłego dialogu dotyczącego tych punktów biblijnej interpretacji, co do których członkowie ŚFL się nie zgadzają. (...) Zobowiązujemy się wspierać edukację teologiczną, która przygotowuje duchownych, nauczycieli i osoby przewodzące Kościołowi do efektywnego interpretowania Pisma Świętego. (...). Zobowiązujemy się zachęcać Kościół do tego, by uznał Biblię za zasób swojego społecznego zaangażowania (*Na początku było Słowo* 2017, 99-100).

Podsumowanie

W scharakteryzowanej wyżej debacie w ramach prowadzonego przez ŚFL programu studyjnego dotyczącego hermeneutyki przewija się kilka zasadniczych pryncypiów i rozróżnień hermeneutycznych zaczerpniętych z refleksji Marcina Lutra. Po pierwsze, prymat dosłownego znaczenia tekstu, a więc tego, które mówi o zbawieniu człowieka. By do niego dotrzeć, należy interpretować tekst chrystocentrycznie, a także pamiętać o rozróżnieniu na literę i Ducha, a także o roli tego ostatniego w kontekście wewnętrznej i zewnętrznej jasności Pisma oraz zasady *Scriptura sacra sui ipsius interpres*. Kryteria interpretacji nakierowane na Chrystusa i Jego zbawcze dzieło pozwalają także dokonywać krytyki Pisma w ramach kanonu. One też są punktem wyjścia do potraktowania Pisma jako normatywnego dla zwiastowania oraz praktyki Kościoła. Ze względu na swą nadrzędną rolę Pismo jest narzędziem które weryfikuje tradycje kościelne w oparciu o jego zasadnicze przesłanie. W jego odkryciu pomagają także dynamiczne rozróżnienia na Zakon i Ewangelię, regiment świecki i duchowny, a także różnego rodzaju użycia Zakonu (polityczne i teologiczne).

Powyższy obraz różnorodnych zasad i rozróżnień hermeneutycznych Reformacji został przejęty przez dokument studyjny „Na początku było Słowo (J 1,1). Biblia w życiu luterańskiej wspólnoty”. Dokonano w nim nie tylko ich podsumowania, ale skonfrontowano je ze współczesnymi wyzwaniem stojącymi przed interpretatorami Pisma. W wyniku tej konfrontacji wskazano na cztery zasadnicze cechy odnoszące się do roli Pisma Świętego w luterańskiej tradycji. Stanowi ono wspólną płaszczyznę dla wyrażania istoty chrześcijańskiego przesłania. Dynamizm reformacyjnej hermeneutyki przypomina o różnorodności jego znaczeń. Ona z kolei prowadzi do konieczności dialogu na temat interpretacji, w którym udział biorą sami luteranie, ich partnerzy ekumeniczni, a także tradycja chrześcijańska. Takie podejście do interpretowania Biblii wspiera jej rolę jako swoistego „znaku firmowego” luteranizmu, który powinien być w nim stale obecny w różnych kontekstach.

Bibliografia

- Becker Eve-Marie, i Kenneth Mtata, red. 2016. „Pauline Hermeneutics: Exploring the «Power of the Gospel»”. *LWF Studies* 3.
- Grosshans Hans-Peter. [2015]. „Liberating Word of God: Reflections on the Lutheran Understanding of Holy Scripture”. W *Liberated by God's Grace*, 41-56. Geneva: Lutheran World Federation.
- Grosshans Hans-Peter. 2012. „Lutheran Hermeneutics an Outline”. *LWF-Documentation* 57: 23-46.
- Grosshans Hans-Peter. 2014. „Luther's Early Interpretation of the Psalms and his Contribution to Hermeneutics”. *LWF-Documentation* 59: 19-32.
- Hentschel Anni. 2012. „Luther's Relevance for Contemporary Hermeneutics”. *LWF-Documentation* 57: 47-68.
- Hintz Marcin, i Jerzy Sojka, red. 2014. *Kościół i urząd w dokumentach i opracowaniach Światowej Federacji Lutrańskiej*. Bielsko-Biała: Wydawnictwo Augustana.
- Klukowski Michał. 2015. „Luterańska hermeneutyka biblijna i jej

- współczesne wyzwania w świetle dokumentu «Na początku było Słowo». Biblia w życiu wspólnoty luterańskiej». *Studia Oecumenica* 16: 233-253.
- Mtata Kenneth, i Craig Koester, red. 2015. „To All the Nations: Lutheran Hermeneutics and the Gospel of Matthew”. *LWF Studies* 2.
- Mtata Kenneth, i Karl-Wilhelm Niebuhr, Miriam Rose, red. 2014. „Singing the Songs of the Foreign Lands: Psalms in Contemporary Lutheran Interpretation”. *LWF-Documentation* 59.
- Mtata Kenneth, red. 2012. „«You have the Words of Eternal Life»: Transformative Readings of the Gospel from a Lutheran Perspective”. *LWF-Documentation* 57.
- „«Na początku było Słowo» (J 1,1). Biblia w życiu luterańskiej wspólnoty: Dokument studyjny dotyczący luterańskiej hermeneutyki”. 2017. W: *Kościół, Biblia i zaangażowanie publiczne: Światowa Federacja Luterańska wobec jubileuszu 500 lat Reformacji*, 25-62. Dziegielów: Wydawnictwo Warto.
- Sojka Jerzy. 2012. „Wieczera Pańska jako nota ecclesiae w publikacjach Światowej Federacji Luterańskiej”. Rozprawa doktorska, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie.
- Sojka Jerzy. 2016. „Teologia Marcina Lutra w debacie Światowej Federacji Luterańskiej po roku 2010”. *Gdański Rocznik Ewangelicki* 10: 122-138.
- Sojka Jerzy. 2017. „Wprowadzenie do wyboru dokumentów”. W *Kościół, Biblia i zaangażowanie publiczne: Światowa Federacja Luterańska wobec jubileuszu 500 lat Reformacji*, 9-23. Dziegielów: Wydawnictwo Warto.

CHRZEŚCIJAŃSKA AKADEMIA TEOLOGICZNA
w WARSZAWIE

Rok LIX

Zeszyt 4

ROCZNIK TEOLOGICZNY

WARSZAWA 2017

REDAGUJE KOLEGIUM

dr hab. Jakub Sławik, prof. ChAT – redaktor naczelny

dr hab. Jerzy Ostapczuk, prof. ChAT – zastępca redaktora naczelnego

prof. dr hab. Tadeusz J. Zieliński

dr hab. Borys Przedpełski, prof. ChAT

dr Jerzy Sojka – sekretarz redakcji

RECENZENCI

ks. Jarosław Babiński

ks. Krzysztof Bardski

Achim Behrens

Alexander Cap

Piotr Chomik

ks. Bogumił Gacka

Wojciech Gajewski

ks. Sebastian Jasiński

ks. Tadeusz Kałużny

ks. Wojciech Kluj

Klaus Koenen

Krzysztof Leśniewski

Piotr Lorek

ks. Marek Ławreszuk

Aleksander Naumow

Roman Oficinskij

Zbigniew Pasek

Grzegorz Pecka

Grzegorz Pełczyński

ks. Andrzej Perzyński

Aldona Piwko

ks. Rajmund Porada

Jacek Prokopski

Antje Roggenkamp

ks. Günter Röhser

ks. Mariusz Rosik

Stanisław Rosik

Wilhelm Schwendemann

ks. Henryk Seweryniak

Jakob Wöhrle

ks. Warsonofiusz (Bazyli

Doroszkiwicz)

Mariusz Wojewoda

Michael Wolter

Skład komputerowy – Łukasz Troc

Fot. Aleksander Wasyluk / orthphoto.net

W związku z wprowadzaniem równoległej publikacji czasopisma w wersji papierowej i elektronicznej Redakcja „Rocznika Teologicznego” informuje, iż wersją pierwotną jest wersja papierowa.

BWHEBB, BWHEBL, BWTRANSH [Hebrew]; BWGRKL, BWGRKN, and BWGRKI [Greek]

PostScript® Type 1 and TrueType fonts Copyright ©1994-2013 BibleWorks, LLC.

All rights reserved. These Biblical Greek and Hebrew fonts are used with permission and are from BibleWorks (www.bibleworks.com)

ISSN 0239-2550

Wydano nakładem

Wydawnictwa Naukowego ChAT

ul. Miodowa 21c, 00-246 Warszawa tel. +4822 635-68-55

Nakład: 200 egz., objętość ark. wyd.: XXXX

Druk: druk-24h.com.pl

ul. Zwycięstwa 10,
15-703 Białystok

Spis treści

In memoriam. Jego Eksceleńcja Arcybiskup Jeremiasz (Jan Anchimiuk).....	637
--	-----

ARTYKUŁY

MANFRED OEMING, <i>Die Bedeutung des Alten Testamentes für den Reformator Martin Luther</i>	647
JAKUB SLAWIK, <i>Hermeneutyka biblijna Marcina Lutra: sens dosłowny a interpretacja chrystologiczna na przykładzie Iz 52,13-53,12</i>	687
ANDRZEJ P. KLUCZYŃSKI, <i>Reformacja a zaistnienie, kryzys i perspektywy teologii Starego Testamentu</i>	713
JOCHEN FLEBBE, <i>Tun oder Hören? Paulus und das Gesetz – und ein Blick auf Martin Luther</i>	727
MICHAEL MEYER-BLANCK, <i>Vom Altar zum Herzen. Luthers Gottesdienstreform als Quelle moderner Subjektivität</i>	761
MARCIN HINTZ, <i>Hermeneutyczna funkcja ewangelickiej etyki teologicznej</i>	781
JERZY SOJKA, <i>Luterańska hermeneutyka dzisiaj. Odczytanie hermeneutycznego dziedzictwa luterańskiej Reformacji w refleksji Światowej Federacji Luterańskiej</i>	803
TADEUSZ DOLA, <i>Elementy hermeneutyki personalistycznej w relacji do teorii teologii Marcina Lutra</i>	821
WSIEWOŁOD KONACH, <i>Sola scriptura a prawosławne pojmowanie Pisma Świętego i Tradycji Świętej</i>	835
JAKUB KLOC-KONKOŁOWICZ, <i>Reformacja jako proces ,uetycznienia’ świata. Hegłowska hermeneutyka reformacji w „Wykładach z filozofii dziejów”</i>	847
TADEUSZ BARTOŚ, <i>Reforma, reformizm, Reformacja – analiza filozoficzna</i>	865

KRONIKA

Inauguracja roku akademickiego 2017/2018 w Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie (JERZY SOJKA).....	875
--	-----

Nadanie tytułu doktora honoris causa Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie ks. prof. dr. hab. Michaelowi Meyerowi-Blanckowi (JERZY SOJKA)	881
Nadanie Medalu za Zasługi dla Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie ks. prof. dr. hab. Manfredowi Uglorzowi (JERZY SOJKA)	885

Wykaz autorów

- Bartoś Tadeusz**, pedagogika@ah.edu.pl, Akademia Humanistyczna im. A. Gieyszтора, ul. Daszyńskiego 17, 06-100 Pułtusk
- Dola Tadeusz**, tadeusz.dola@uni.opole.pl, Uniwersytet w Opolu, ul. kard. Kominka 1A, 45-032 Opole
- Flebbe Jochen**, jflebbe@uni-bonn.de, Universität Bonn, Abteilung für Neues Testament, An der Schlosskirche 2-4, 53113 Bonn, Niemcy
- Hintz Marcin**, hintz@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Miodowa 21c, 00-246 Warszawa
- Kloc-Konkołowicz Jakub**, j.kloc-konkolowicz@uw.edu.pl, Instytut Filozofii Uniwersytetu Warszawskiego, ul. Krakowskie Przedmieście 3, 00-927 Warszawa
- Kluczyński Andrzej**, jafeja@gmail.com, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Miodowa 21C, 00-246 Warszawa.
- Konach Wsiewołod**, wiesiek_k@poczta.onet.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Miodowa 21c, 00-246 Warszawa
- Meyer-Blanck Michael**, meyer-blanck@uni-bonn.de, Evangelisch-Theologische Fakultät – Religionspädagogik, An der Schlosskirche 2-4, 53113 Bonn, Niemcy
- Oeming Manfred**, manfred.oeming@wts.uni-heidelberg.de, Universität Heidelberg, Theologisches Seminar, Kisselgasse 1, 69117 Heidelberg, Niemcy
- Slawik Jakub**, jakubsla@wp.eu, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Miodowa 21c, 00-246 Warszawa
- Sojka Jerzy**, sojkajerzy@gmail.com, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Miodowa 21c, 00-246 Warszawa